

УДК 821.163.41–313.1.09.“18”С.Сремац

ПОЕТИКА ЗАКІНЧЕННЯ: МЕЛАНХОЛІЯ НАПРИКІНЦІ ОДНОГО З ГУМОРИСТИЧНИХ РОМАНІВ СТЕВАНА СРЕМЦА

Ана ЖИВКОВИЧ

Університет у Крагуєваці
Йована Цвейча bb, Крагуєвац, 34000 (Сербія), e-mail: ja.zanita@yahoo.com
Філологічно-мистецький факультет

У статті розглядається концепція закінчення роману “Піп Чира і піп Спира” Стевана Сремца, зокрема проблемне питання відомих поетичних відходів і дестабілізованого становища закінчення традиційного реалістичного роману кінця XIX ст., а також наближення роману С.Сремца до модерністського роману. Закінчення у ньому зміщується з події на літературний образ. Зроблено також екскурс визначення функції меланхолійного закінчення у переформованні гумористичного жанру.

Ключові слова: логічне закінчення, часове закінчення, оповідне закінчення, “замкненість” структури, “відкритість структури”, логіка жанру.

Закінчення традиційних романів є не лише рівноправною оповідною одиницею в межах структури роману – воно має і певну перевагу щодо інших, бо завершує цілісність і надає їй смислу. На прикладі останнього розділу роману Стевана Сремца “Піп Чира і піп Спира” (1898) у статті вирішено позиції закінчення роману, бо “динамічно зрозуміле закінчення показує, що невиправдано відводити закінченню місце наприкінці роману, і що воно не є єдиним основним місцем завершення роману”.¹ У ході аналізу твору важливо не лише визначити його закінчення щодо попередніх розділів, а й розглянути його внутрішню структуру, сформовану з менших оповідних цілісностей (мотивів, ситуацій, описів, коментарів тощо). С.Сремац належить до останнього покоління реалістів у сербській літературі, адже він видавав свої твори наприкінці XIX–на початку XX ст., і це дає підстави ставити питання про природу його реалізму. Поетика закінчення може допомогти нам виявити моменти, в яких письменник чинив відповідно до вимог епохи, а також робив певні відходи від них, бо “наприкінці століття реалістична розповідь і роман переживали важливу зміну: ідеалізація села стрімко спадала, але не лише як наслідок суспільно-критичного ставлення до дійсності, а й як прояв і знак песимістичного відчуття світу і людини, покірності і втоми, бачення людини як немічної істоти, котрою керують не лише суспільні сили, а також темні інстинкти її крові і похмурі пласти її душі”².

¹ Ломпар М.О. Завршетку романа (Смисао завршетка у роману “Друга књига Сеоба” Милоша Црњанског). Београд, 2008. С.330.

² Живковић Д. Дезинтеграција реализма у српској књижевности // Европски оквири српске књижевности. Књ. 5. Београд, 1997. С.179.

На початку даної розвідки необхідно згадати коротку формулу структури роману “Піп Чира і піп Спира”, яку Драгиша Живкович представив у формі “анекдот + дві любовні історії + різні дигресії”³. У світлі цього, крім розповіді про сварку священників, яка становить ядро структури, можна говорити і про метод паралелі. Паралельні любовні розповіді формують паралелізми за протилежністю. Якщо брати до уваги лише розповідь, то роман має структуру кола.

Міло Ломпар обґрунтовує три необхідні умови закінчення роману. Перша – обов’язкове існування оповіді, яка зі свідомості автора екстрапольована у роман, і у цей спосіб формується логічне закінчення, “визначене існуванням цілісності, зумовленої справжнім існуванням тексту”⁴. Наступна умова – часове закінчення, яке завжди є подвійним залежно від того, узгоджується воно з закінченням розповіді чи з закінченням оповідного процесу. “Часове закінчення розповіді означало б, отже, повторне пізнання часу оповіді, часу, який у період домінації розповіді витіснено, за яким складно спостерігати, хоч він і становив частину романного часу: він був паралельним часом роману”⁵. Оскільки у літературі кінця ХІХ ст. помітний відхід від літературних конвенцій, сформувався ідея, що завершення роману, тобто кінець розповіді, не мусить відповідати закінченню романної розповіді. Таким чином встановлюється остання умова – розповідне закінчення, яке і своєю зовнішньою формою передбачає, що роман є на шляху визначеного закінчення.

Це дає підстави стверджувати, що останній розділ роману “Піп Чира і піп Спира” має дві цілісності – одна охоплює відомості про життя персонажів за декілька років, а кістяк другої формують обставини зустрічі героїні твору Юли і колишнього учителя Пери. Перша наративна частина охоплює розповідь про священників, їхніх дружин і нащадків; вона розпочалася ще у першому розділі роману, і у цьому сенсі логічне закінчення міститься у наступному абзаці: “Пера і Шаца часто їздять у дім тестя, а родичі тестя приїжджають до них. Родичі Пери і Шаца між собою не зустрічаються, не бачаться, ніби нема у них тещі, не ненавидять цього молодшого, але і не дуже шукають”⁶. Друга оповідна узгодженість епілогу набула певної автономії, і за питанням власної структури її можна визначати двояко. З одного боку, вона частково пов’язана з попередніми подіями у романі, а з другого – її можна було б також надрукувати як окрему новелу, зміст якої зрозумілий і без прочитання всього роману. Героям залишили імена, відомі з попередніх розділів, але не лише для того, щоб у читача склалося враження, що це нові особи, а так їх сприймає й оповідач, в іншому випадку характеристика не була б зроблена неозначеними займенниками і прикметниками (“один молодий священник”, “одна молода жінка”, “подорожній”). Таке описове найменування виправдане лише на початку роману, коли ми лише знайомимося з персонажами і коли Пера дійсно ще був для читачів просто подорожнім, який тільки-но прийшов.

Щодо доцільності розповіді, то дві наративні цілісності епілогу разом можуть сприяти “замкненості” романної форми, але лише у ситуації, коли вони перебувають у зв’язку з минулими подіями. “Двояка часова орієнтація наративного закінчення – співвідношення між “минулими” подіями і “майбутніми”, передбаченими в епілозі, допомагає пояснити деякі контрверсії у тексті, на підставі яких деякі критики стверджують, нібито знають, що означає епілог, інші ж при цьому дотримуються протилежних поглядів.”⁷ Отже, закінчення роману “Піп Чира і піп Спира” може бути визначене як успішне і стабільне закінчення нарації, в якому представлена ідеальна модель життя, яку, не приховуючи свого захоплення, С.Сремац відкрито пропонує

³ Живковић Д. Три романа Стевана Сремца // Там само. С.113.

⁴ Ломпар М.О завршетку романа (Смисао завршетка у роману “Друга књига Сеоба” Милоша Црњанског). С.25.

⁵ Там само. С.28.

⁶ Номер сторінки у дужках у тексті чи у посиланнях подано за виданням: Сремац С. Поп Ћира и поп Спира. Нови Сад, 1997.

⁷ Торговник М. Романескни завршеци и епизоди. Превела Гордана Митић. Ниш, 1988/2. С.10.

читачам. Ціль розповіді у даній ситуації досягається шляхом наголошення на старих (традиційних) цінностях, носієм яких від початку роману є патріархальна Юла. Дидактичне закінчення в романі використане згідно з вимогами реалістичної поетики – письменник оспівує сімейне життя Юли і Шаці, бо “шлюб, сім’я уособлюють головні цінності громадянської епохи, і нехай не викликає здивування факт, що у літературі, яка має бути міметичною, це знаходить відгук”⁸.

Сюжет твору, який починається з подорожі священика Пери, містить відомі асоціації і передчуття, завдяки яким епілог твору можна спроектувати на майбутнє. Чи не буде герой глибоко шкодувати, що у шлюбі з Меланією не матиме дітей? Чи не закладена у його думках, представлених у внутрішньому монолозі, майбутня сварка з дружиною? Можемо заздалегідь уявити собі, як дивитиметься на свою дружину герой після наступного емоційного коментаря, який стосується Юли: “Вона щаслива, а він, який він щасливий! Який щасливий!” (с.390). Такі місця у романі “Піп Чира і піп Спира” вказують на часткову “відкритість” його епілогу. На протигагу першій тезі про стабільність епілогу, напрошується висновок, що закінчення можна визначити і як нестабільне, як явище літератури ХХ ст., для якої характерна трагічна загибель самотньої людини. У формальному кінці роману, тобто в момент закінчення розповіді, розпізнаємо декадентське бажання героя власного зникнення і знищення, передане за допомогою лексики семантично темного колориту, яку оповідач використовує для опису психічного стану мандрівника Пери: “до нього прийшло бажання, і він захотів запрягти шість таких драконів, і вдарити батогами, і щоб вони погнали ще швидше, полетіли ще швидше! Щоб так перелетіти цілу Бачку і Банат, і весь світ, щоб піти і залишити за собою все, і своє щастя і нещастя, і нехай коні летять аж на край світу, у пільму, у пильму...” (с.396) (курсив мій. – А.Ж.).

Ще одне явище наприкінці роману “Піп Чира і піп Спира” вказує на його модерність, а саме – співвідношення часу і свідомості героя. Так, наратор присвятив декілька сторінок нічній подорожі Пери з кучером. Час дії узгоджується з часом розповіді, однак через те, що герой має суб’єктивне відчуття часу, він не знатиме, скільки насправді його минуло, йому видаватиметься, що подорож тривала коротше, ніж він думав, тобто, час у свідомості Пери розтягнеться до безконечності. В останніх реченнях роману – “Хіба вже! – зітхнув мандрівник, прокинувшись від своїх думок” (с.396) – не знаходимо нового методу розповіді – потоку свідомості, але очевидно, що у романі С.Сремца присутній модерністський літературний метод ХХ ст., бо у ньому “теперішній момент оманливий, він означає безперервний перехід “вже” у “ще ні”, тому ретроспекція і передчуття майбутнього (антисипація) створюють кожен момент, справжню суть свідомості. Іншими словами, відношення свідомості і часу не є таким простим, як відношення дії і часу. На відміну від подій, свідомість не залежить від хронологічної послідовності.”⁹ Зміст такого закінчення вказує на реальність, що різниться від тієї, яку письменники-реалісти транспонували у свої твори, нова реальність формується завдяки внутрішньому досвіду невизначеності і безконечності.

“Піп Чира і піп Спира” – це гумористичний роман, який закінчується ліричною промовою, котра, на думку багатьох критиків, не відповідає жанровому визначенню твору. Йдеться не лише про сентиментальну вразливість героя при зустрічі з Юлою, а й про сцену дітей і мами, які плачуть. Чому наприкінці роману героїня плаче і потайки витирає сльози? Оповідач жодного разу не наводить на думку, що, можливо, Юла відчуває якусь любовну тугу, бо після від’їзду Пери вона думає не про нього, а про те, що вже довго не бачила своєї товаришки Меланії. Причина її сліз може полягати насамперед в інтуїтивно-му відчутті нещасливого життя героя у бездітному шлюбі. Однак такий жанровий відхід не повинен дивувати, бо оповідач упродовж усього роману попереджає читача, що не дотримуватиметься усіх правил поетики. Якщо вже з самого початку окреслюється слабка композиція роману, в якому, з дозволу оповідача, можна і перескочити деякі

⁸ Іванић Д. Српски реализам. Нови Сад, 1996. С.68.

⁹ Daiches D. Roman i moderni svijet / Moderna teorija romana, priredio Milivoj Solar. Beograd, 1979. S.136.

розділи, то не варто вишукувати суперечності змістового плану, як це робить Йован Скерліч: “Піп Чира і піп Спира” – це суто гумористичний роман, який закінчується недоладною сентиментальною нотою, меланхолійною зустріччю Пери і Юли, любовною ностальгією молодого попа, про велику і чутливу душу якого впродовж цілого роману ми і не здогадувалися”.¹⁰ Тут критик лише частково має рацію, бо вказуючи на суперечність, він забуває, що читач стикався з меланхолійними моментами не лише в останньому розділі роману, а й на початку любові Шаці і Юли і що “чутливість С.Сремаца проявляється і у стосунках його героїв між собою”.¹¹ У зв’язку з цим Горан Максимович нагадує, що в образі Ніче С.Сремаца втілює найсправжніший тип комічного паяца, в якому є щось від “янусівської амбівалентності”¹², бо за жартами і гумором, якими він забавляє себе і розважає інших, ховається сумна чутливість. Оповідач уперше дав ліричну характеристику священникові Пері не лише наприкінці роману. У четвертому розділі міститься такий опис: “Він часто пив і сам, і у товаристві з товаришами і часто був меланхолійний, як і будь-який богослов” (с.66). На початку розповіді пан Пера подібний на мандрівника, зображеного наприкінці роману – складається враження, що оповідач, можливо, змушений був відібрати в персонажа ту домінуючу рису характеру, щоб вельми успішно не втягнути його в комічну зав’язку. У передостанньому розділі, де представлені образи і сцени з весілля Юли і Меланії, привертає увагу таке речення: “З Перою все майже було” (с.352), яке викликає і передбачає меланхолійне закінчення. Чому оповідач вводить це речення зразу після опису весілля? Можливо, таким чином він залишає простір для закінчення, що відбудеться незабаром? Тобто, перехід з гумористичного на меланхолійне не несподіваний: “гумор є на поверхні, видимий, меланхолія – у глибинах”.¹³

Упродовж роману оповідач проявляє знання законів поезики й у назві останнього розділу каже, що він є певним видом “друкарської опіски” і його зміст буде таким, “як це є і як це має бути у книзі” (с.378). “Якщо і знання про жанр, і горизонт очікування – які подекуди співпадають, а подекуди взаємно протиставляються – належать до одного виду детермінації у закінченні, то можна стверджувати, що ця детермінація походить з конвенціональних вимог”.¹⁴ Однак чим зумовлений намір оповідача писати обов’язково з дотриманням вимог літературних конвенцій? Намагаючись відійти від розповідної ситуації, “типової для гумористичних творів, де переважають особливі мовні фігури – передовсім іронія, комічні звороти, смішні порівняння і таке подібне”¹⁵, С.Сремаца парадоксальним чином справді знову пожартував щодо поетичних детермінацій у тексті, послідовно залишаючись “навмисне “оманливим” – рідкісним, але ідеальним типом оповідача гумористичного жанру”¹⁶. Останній розділ можна трактувати і як найбільший обман, який оповідач приготував читачам. У першій частині епілогу ще присутній персоналізований оповідач від першої особи однини, а вже друга частина повністю довірена так званому всезнаючому оповідачеві, якого С.Сремаца немилосердно висміював упродовж усього роману. Обдуривши читачів, начебто нарешті “писатиме так, як потрібно”, тобто об’єктивно, він вчинив “порушення” з погляду як логіки розповіді, так і логіки гумористичного жанру.

Дилему, потрібно було С.Сремацу писати останній розділ роману “Піп Чира і піп Спира” чи ні, розглядати не будемо, вистачить того факту, що він написаний, тобто, мусив бути написаний. Щодо усього роману цей розділ становить розповідний надлишок, на перший погляд, непотрібний, однак цей нарративний “додаток” не заперечує значення роману, а збагачує його сугестивність і комплексність. Останній розділ завершений з

¹⁰ Скерліч Й. Стеван Сремаца / Писци и књиге III. Београд, 2000. С.314.

¹¹ Кашанин М. Хумор и меланхолија / Судбине и људи. Београд, 1968. С.251.

¹² Максимовић Г. Магија Сремчевог смијеха. Ниш, 1998. С.48.

¹³ Кашанин М. Хумор и меланхолија / Судбине и људи. Београд, 1968. С.250.

¹⁴ Ломпар М.О завршетку романа (Смисао завршетка у роману “Друга књига Сеоба” Милоша Црњанског). С.13.

¹⁵ Радин Ана. Што више дволичних коментара, то боље! // Књижевна историја. Београд, 1997/103. С.346.

¹⁶ Там само. С.345.

використанням двох технік: старої техніки показу постісторії героя й інноваційної техніки, яка передбачає відхід від головного ходу дії роману в епілозі і переспрямуванням нарації на героя. Така дія передбачається концепцією закінчення модерністських романів, тому що дає підстави говорити про кризу і дестабілізацію реалізму С.Сремца. Оскільки закінчення більше не мусить бути обов'язково у фінальній позиції роману, так само і його зміст не повинен бути однозначним і визначеним, бо структура закінчення – це “оповідна дія, яка складається з одночасної дії детермінації і довільності, призначення і свободи”¹⁷. Смісл закінчення гумористичних романів, часто прихований між двома рівнями значення, вимагає загострення уваги читача, у свідомості якого і відбувається його вирішальна організація. Усупереч тому, що епілог втратив колишнє семантичне домінування, він продовжує впливати з різних позицій з самого початку роману.

POETICS OF COMPLETION: A MELANCHOLY AT THE END OF ONE OF HUMOROUS NOVELS BY STEVAN SREMATS

Ana ZHIVKOVICH

University in Kragujevac

Jovana Cvijica bb, Kragujevac, 34000 (Serbia), e-mail: ja.zanita@yahoo.com
Philology and Arts Faculty

Conception of completion the novel named “Priest Chira and priest Spira” by Stevan Sremats, in particular the problematic question of the known poetic digressions and destabilizing position of traditional realistic novel completion of end of XIX c., and also approximation of the novel by S.Sremats to modernistic novel is examined in the article. Completion is displaced from an event on literary figure. Digression of function determination of melancholy completion is done also in re-forming of humorous genre.

Key words: logical completion, time completion, narrative completion, “reserve” of structure, “openness” of structure, logic of genre.

¹⁷ Ломпар М.О. завршетку романа (Смисао завршетка у роману “Друга књига Сеоба” Милоша Црњанског). С.37.

**ПОЭТИКА ОКОНЧАНИЯ: МЕЛАНХОЛИЯ В КОНЦЕ
ОДНОГО ИЗ ЮМОРИСТИЧЕСКИХ РОМАНОВ СТЕВАНА СРЕМЦА**

Ана ЖИВКОВИЧ

Университет в Крагуеваце

Йована Цвиича bb, Крагуевац, 34000 (Сербия), e-mail: ja.zanita@yahoo.com

Филологическо-художественный факультет

В статье рассматривается концепция окончания романа “Поп Чира и поп Спира” Стевана Сремца, в частности проблемный вопрос известных поэтических отступлений и дестабилизированного состояния окончания традиционного реалистичного романа конца XIX в., а также приближения романа С.Сремца к модернистскому роману. Окончание в нем перемещается из события на литературный образ. Сделан также экскурс определения функции меланхолического окончания в переформировании юмористического жанра.

Ключевые слова: логическое окончание, временное окончание, повествовательное окончание, “замкнутость” структуры, “открытость” структуры, логика жанра.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2011

Прийнята до друку 25.03.11